

AZ ALFÖLD ŐSTÖRTÉNETI VÁZLATA A MEZOLITIKUM ÉS A KORA NEOLITIKUM IDŐSZAKÁBAN*

(A JÁSZSÁGI ŐSRÉGÉSZETI MODELL JELENTŐSÉGE)

A JÉGKOR LEZÁRULÁSÁT KÖVETŐEN A KORÁBBI IDŐSZAK FEJLŐDÉSI ÜTEMÉHEZ VISZONYÍTVA ROBBANÁSSZERŰ GYORSASÁGGAL ELSŐKÉNT A KÖZEL-KELETEN ÉS ANATÓLIÁBAN JUTOTT ÉRVÉNYRE AZ A TREND, MELY ELVEZETETT AZ ÚJKŐKORI (NEOLIT) TERMELŐ GAZDÁLKODÁS, A NÖVÉNYTERMESZTÉS ÉS AZ ÁLLATTARTÁS KIALAKULÁSÁHOZ. EURÓPÁBAN SZÁMOS FONTOS ÖSSZETEVŐ HIÁNYZOTT EHEZ A KORSZAKVÁLTÁSHOZ. A KONTINENSEN ENNEK KÖVETKEZTÉBEN MÉG ÉVEZREDEKRE A KÖZÉPSŐ KŐKORI (MEZOLIT) ZSÁKMÁNYOLÓ, VADÁSZ-HALÁSZ ÉS GYŰJTŐGETŐ VISZONYOK KONZERVÁLÓDTAK. EURÓPA KÖZÉPSŐ KŐKORI NÉPESSÉGE CSAK MINTEGY 9.000 ÉVVEL EZELEŐTT, AZ ELSŐDLEGES CIVILIZÁCIÓS TÉRSÉGEKBŐL KIINDULÓ ÉSZAKNYUGATI IRÁNYÚ KULTURÁLIS ÉS ETNIKAI IMPULZUSOK EREDMÉNYEKÉPPEN KEZDETT MEGISMERKEDNI A NEOLIT GAZDÁLKODÁS MINŐSÉGILEG ÚJ, KORÁBBI ISMERETLEN RENDSZERÉVEL. A KÖZÉPSŐ KŐKORI EURÓPA NEOLITIZÁLÓDÁSÁBAN, EBBEN A KORAI MAGASKULTÚRÁK ALAPJAINAK KIALAKÍTÁSÁT MEGHATÁROZÓ, NAGYSZABÁSÚ, TÉRBE ÉS IDŐBE DIFFERENCIÁLTAN JELENTKEZŐ FOLYAMATBAN FÖLDRAJZI FEKVÉSE MIATT A KONTINENS DÉLKELETI RÉSZE JÁTSZOTTA AZ ÚTTÖRŐ SZEREPET. EURÓPÁBAN ELŐSZÖR A BALKÁN-DUNAI ZÓNÁBAN MUTATHATÓK KI A KÖZEL-KELETEN ÉS ANATÓLIÁBAN KIALAKULT NEOLIT INNOVÁCIÓK LEGKORÁBBI NYOMAI. A TERMELŐ GAZDÁLKODÁS, AZ ÚJKŐKORI ÉLETFORMA ÉS TECHNOLÓGIA (AGYAGEDÉNYEK KÉSZÍTÉSE, SZÖVÉS-FONÁS, KŐ CSISZOLÁSA ÉS FÚRÁSA) A KÖVETKEZŐ ÉVEZREDEKBE A DÉLKELET-EURÓPAI RÉGIÓ NEOLIT KULTÚRÁINAK KÖZVETÍTÉSÉVEL TERJEDT TOVÁBB A KONTINENS KÖZÉPSŐ, NYUGATI ÉS ATLANTI RÉSZEI FELÉ, GYÖKERESEN MEGVÁLTOZTATVA AZ ÉLELEMSZERZŐ MEZOLIT NÉPCSOPTOK LÉTFENNTARTÁSI VISZONYAIT.

KÖZÉP-EURÓPA NEOLITIZÁCIÓJA SZEMPONTJÁBÓL A KÁRPÁT-MEDENCE, ÉS EZEN BELÜL KÜLÖNÖSEN AZ ALFÖLD RÉGÉSZETI VIZSGÁLATÁNAK KIEMELKEDŐ JELENTŐSÉGE VAN. A BALKÁN-ANATÓLIAI FÖLDMŰVES CIVILIZÁCIÓ ÉSZAKI HATÁRA AZ ALFÖLDÖN UGYANIS 7.000 ÉVVEL EZELEŐTT A RÉGIÓ CENTRUMÁBAN, MAI KUNHEGYES-BERETTYÓÚJFALU MAGASSÁGÁBAN HÚZÓDOTT (1/A KÉP). AZ ALFÖLD KÖZÉPSŐ RÉSZÉN TALÁLKOZOTT TEHÁT AZ ALAPJAIBAN ELTÉRŐ ETNIKAI BÁZISSAL ÉS GAZDASÁGI RENDSZERREL BÍRÓ NEOLIT ÉS MEZOLIT KULTÚRA. ANNAK ELLENÉRE, HOGY A KORA NEOLITIKUM KUTATÁSA HAZÁNKBAN TÖBB MINT SZÁZÉVES HAGYOMÁNNYAL RENDELKEZIK, ÖSSZEFÜGGÉSE A MEZOLITIKUMMAL A LEGUTÓBBI IDŐKIG EGZAKT MÓDON NEM VOLT MEGHATÁROZHATÓ. A KÁRPÁT-MEDENCE KÖZPONTI TERÜLETEIN, A DUNÁNTÚLON ÉS AZ ALFÖLDÖN UGYANIS NEM VOLTAK A KORA NEOLITIKUMOT IDŐBE KÖZVETLENŰ MEGELŐZŐ, ILLETŐLEG AZZAL RÉSZBEN EGYKORÚ, HITELESEN FELTÁRT KÖZÉPSŐ ÉS KÉSŐ MEZOLIT TELEPEK. A KÖZÉPSŐ KŐKORI LELŐHELYEK HIÁNYA A SZÓBAN FORGÓ TERÜLETEN EGYES KUTATÓKBAN ANNAK A TEÓRIÁNAK A MEGSZÜLETÉSÉT INDIKÁLTA, HOGY A MEZOLITIKUM IDŐSZAKÁBAN "ETNIKAI VÁKUUMOT", A KÁRPÁT-MEDENCE

* A tanulmány az OTKA F018058 sz. és az MHB "A Magyar Tudományért" Alapítvány 65/95/1. sz. pályázat támogatásával készült.

ÁTMENETI KIÜRESEDÉSÉT FELTÉTELEZZÉK.

A FENTEBB KIFEJTETT ŐSTÖRTÉNETI PROBLÉMA MEGOLDÁSÁBAN DÖNTŐ HATÁSA VOLT ANNAK, HOGY AZ ALFÖLD ÉSZAKNYUGATI RÉSZÉN AZ 1989-BEN MEGINDULT SZISZTEMATIKUS TOPOGRÁFIAI FELMÉRÉSEK ÚJ EREDMÉNYEKET HOZTAK A MEZOLITIKUM KUTATÁSÁBAN. AZ ÉSZAK-ALFÖLD EGYIK JELLEGZETES TERÜLETÉN, A JÁSZSÁGBAN VÉGZETT TEREPEJÁRÁSAINK FELSZÍNI ELŐFORDULÁSOK ALAPJÁN KIMUTATTÁK A MINDEDDIG HIÁNYZÓ MEZOLIT PERIÓDUST (1/B. KÉP). ÁSATÁSAINKON ZÁRT RÉTEGEKBEN, BOLYGATATLAN TELEPÜLÉSI VISZONYOK KÖZÖTT JELLEGZETES MIKROLIT IPAR, OKKERRÖG, FASZÉN, VALAMINT NAGY MENNYISÉGŰ "TELEPHULLADÉK" (HAL, VAD NAGYEMLŐS FAUNA CSONT- ÉS FOGMARADVÁNYAI, ILLETŐLEG TEKNŐSPÁNCÉL, MADARTOJÁS-, CSIGA- ÉS KAGYLÓHÉJ) KÍSÉRETÉBEN IDENTIFIKÁLTUK A MEZOLIT VADÁSZTELEPEKET.** A KÖZÉPSŐ KÖKOR KUTATÁSÁNAK MÉG A KEZDETÉN VAGYUNK, DE A KORA NEOLITIKUM JÓVAL NAGYOBB MENNYISÉGŰ, AZ ANYAGI ÉS SZELLEMI KULTÚRÁT TELJESEBBEN TÜKRÖZŐ LELETKOMPLEXUMA MELLETT AZ ELMÚLT ÉVEK JÁSZSÁGI KUTATÁSAI KÖVETKEZTÉBEN A MEZOLITIKUMOT IS REPREZENTATÍV RÉGÉSZETI FORRÁSANYAG KÉPVISELI. A RENDELKEZÉSRE ÁLLÓ JÁSZSÁGI BIZONYÍTÉKOK ALAPJÁN LEHETŐVÉ VÁLT AZ ALFÖLDI KORA NEOLITIKUM ÉSZAKI HATÁRÁNAK KÖZELÉBEN ÉLT MEZOLITIKUS NÉPCSOPORTOK KÖRNYEZETÉNEK, TÁBORHELYÉNEK, LAKÓÉPÍTMÉNY-TÍPUSÁNAK, ÉLETMÓDJÁNAK ÉS KULTURÁLIS-KRONOLÓGIAI KAPCSOLATAINAK REKONSTRUÁLÁSA, VALAMINT JELLEGZETES TÁRGYI EMLÉKANYAGÁNAK DEFINIÁLÁSA.

Őskörnyezeti és letelepedési viszonyok

8.000-7.000 évvel ezelőtt, a vadász-halász-gyűjtögető és a korai élelemtermelő populációk letelepedési lehetőségeit, mindennapi életét, gazdálkodását a környezeti hatások alapjaiban befolyásolták. Az Alföld északnyugati részén, a Mátra déli hegylábi szerkezetéhez kapcsolódó Jászság ebben az időszakban különleges élőhelynek számított. A Jászság specifikumát annak köszönhetjük, hogy tektonikus események hatására Jászberénytől D-DK-re, a felső pleisztocénben-kora holocénban kialakult süllyedékmedence megváltoztatta az Ős-Zagyva és a Tarna korábbi folyási irányát, és a kistáj centrumába gravitálta őket. E folyók ezen a magasabb térszínekkel övezett ártéri területen egyesülve mellékágak, meanderek és lefűződött morotvák egész labirintusát, egy sajátos mocsárvilágot hoztak létre. Az így kialakult milió a régió más jellegű térségeihez képest kedvezőbb feltételeket biztosított a növény- és állatvilágnak. A szárazabb, meleg nyári hónapokban is dús vegetáció, a galériaerdőkben és az ártéri legelőkön bőségesen fellelhető nagyobb testű növényevők, a vízimadarakban, halakban és puhatestűekben gazdag élő- és holtágak, valamint a nádas-zsombékos környezetből alig 1-2 m-re kiemelkedő, az időszakos megtelepedésre kiválóan alkalmas vízmentes háta, meanderzugok idevonzották a kizárólag zsákmányoló életmódot folytató mezolit népcsoportokat. A Jászság központi zónájának a kora holocénban megnövekedett eltartóképességét jól mutatja, hogy a mezolit vadász-halász-gyűjtögetők nagy számban felfedezett telepei (közel 100) kivétel nélkül ebben a vízben gazdag ökológiai niche-ben fordulnak elő (2. kép).

A fenti őskörnyezeti adottságok mellett a jászsági pleisztocén végi-kora holocén korú süllyedékmedence intenzív mezolitikus megtelepedésében geográfiai helyzete is szerepet játszott. A mezolit népesség mindennapi életéhez nélkülözhetetlen szerszámok és vadászeszközök elkészítéséhez szükséges kovabeszerező helyek ugyanis a közelben voltak. A jászsági mezolit lelőhelyektől mintegy 30-50 km-re északra, a Mátra hegységben található változatos nyersanyagforrások gyakorlatilag korlátlan mennyiségben álltak a középső kőkori vadászok rendelkezésére. A középhegység felszíni kovaféleségei legegyszerűbben a Zagyva és a Tarna É-D-i irányú völgyei mentén voltak elérhetők. A jászsági középső kőkori telepek topográfiai helyzetéből kiindulva megállapítható, hogy további

** Jászsági kutatásainkhoz az anyagi feltételeket "A Jászság ősrégészeti kutatásáért" Alapítvány (MOL Rt. Szolnok, Alföld Program Kecskemét, Tisza Klub Szolnok, OTP Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatósága Szolnok, "TOPÁN" Műanyagfeldolgozó és Szolgáltató Kft. Budapest, Jászberény Város Önkormányzata, PROFEXT Kft. Jászberény, LEHEL - Elektrolux Jászberény, valamint a "Jászságért" Alapítvány Budapest) biztosította. Támogatásukat köszönjük.

mezolit lelőhelyek kimutatására elsősorban az Észak-Alföldnek a jászsági részmedencéhez hasonló ökológiai adottságú peremmedencéiben (Hevesi-ártér, Borsodi-ártér, Taktaköz, Bodroglak, Rétköz, Beregi-síkság és a Szatmári-síkság), valamint az Északi-középhegység nyíltszíni kovallelőhelyeinek térségében, és a két eltérő nagytájat összekötő Észak-alföldi hordalékkúp síkságon átvezető É-D-i irányú folyóvölgyek mentén van lehetőség.

A több időhorizontra tagolható jászsági mezolit telepeken végzett ásatásokra támaszkodva a térségben a kulturális határvonalától délre található újkőkori élelemtermelő civilizációtól alapjaiban eltérő őstörténeti világ körvonalazható. A kimutatott mezolit lelőhelyek a Jászág tengelyében, a süllyedékterület közepén, mintegy 20 km hosszú és 5 km széles sávban találhatóak. A mezolit telepek a pleisztocén végi-kora holocén korú Ős-Zagyvát és Tarnát övező laposabb folyópartok és ártéri szigetek vízhez közeli peremén fürtszerűen, csoportokba koncentrálódnak (3. kép). A jászsági mezolit táborok kis méretű (átlagosan 12-17 m átmérőjű), vékonyabb települési rétegű lakófeltételek alacsony lélekszámú, rövidebb életű, szezonális tartózkodásra utalnak (pl. Jászberény I-II, Jászberény IV). Mobilis életmódjuknak megfelelően ezek a kisebb, természeti gazdálkodást folytató mezolit népcsoportok évszakonként változtatták megtelepedési helyüket, s így alakultak ki téli és nyári táboraik. Ezzel szemben az Alföld délebbi területein a kora neolitikumban ekkor már intenzív leletanyaggal jellemezhető, nagyobb kiterjedésű (600—800x100—200 m) és hosszabb ideig lakott, centrális települések is (pl. Szajol-Felsőföldek, Dévaványa-Katonaföldek) voltak.

A mezolit kunyhó

Magyarországon a mezolitikum időszakának lakóépítmény típusára vonatkozóan elsőként a Jászágban folytatott kutatások szolgáltatottak reális adatokat. Az 1993 és 1994 nyarán Jásztelek I középső kőkori telepen végzett ásatásokon került elő olyan objektum, mely funkcióját tekintve egyértelműen lakóépületként határozható meg, és szerkezeti elemei alapján teljesen rekonstruálható.

Jásztelek I mezolit lelőhely települési formájától eltérően egy nagyobb, kb. 50x40 m-es, enyhén ívelt szürkés foltba koncentrálódtak. A lakófeltételben 4-5 helyen leletfeldúsulásokat észleltünk, míg a feltétel más részein a felszíni anyag csak szórványosan jelentkezett. Az egyik ilyen intenzívebb feltételbe nyitott szelvényünkben találtuk meg a mezolitikum fiatalabb szakaszába sorolható lakóépület földbe süllyesztett alapjának és szerkezeti elemeinek nyomait (4—5. kép). A feltáráson a közvetlenül a jelenkori humusz (A réteg) alatt húzódó szubfosszilis talajszintbe (B réteg) és az ezt követő erősen karbonátos agygrétegbe (C réteg) mélyített sötétebb színű betöltődés egyértelműen jelezte a lakóépítmény alapjának kiterjedését. Megfigyelhető volt, hogy a kunyhóalapot fedő, szántás által bolygatott recens talajszint (A réteg) a lakóépület felett laza összetételű volt, míg az objektum környezetében ugyanez a réteg már kötöttebb formában jelentkezett. A lemélyített kunyhóalapon az ásatáson nagyobb mennyiségű gerinces és puhatestű állatmaradványt, valamint számos típust képviselő pattintott leletegyüttest tártunk fel. Az utóbbi forráscsoport karakteres leletei alapján az objektum kora és kulturális kapcsolatai egyértelműen meghatározhatók. Feltételezésünk szerint a jászteleki telepen megfigyelt többi lelet-koncentráció is az egykori lakóépületek helyét mutatja.

A dél-alföldi korai neolitikum élelemtermelő közösségeinek először a Röske-lúdvári házmodell-töredékből megismert, később több lelőhelyen (Tiszajenő-Szárazérszék, Szajol-Felsőföldek, Szolnok-Szanda), ásatásokon is feltárt, fejlettebb, téglalap alaprajzú, oszlopszerkezetes, felmenő falú, nyeregtetős házaitól eltérően a Jásztelek I lelőhelyen feltárt mezolit lakóépítmény egy archaikusabb típust reprezentál. Kapcsolatai a korábbi időszak, a felső paleolitikum kunyhók felé mutatnak. A jászteleki lakóépület építésmódja nagy valószínűséggel az alábbiak szerint történhetett. A lakóépítmény alapját átlagosan 500 cm átmérőjű, megközelítőleg kör alakú felületen, a legmélyebb pontján mintegy 50 cm-re mélyítették az akkori felszínbe. A kitermelt földet a lakógödör külső széle mentén halmozhatták fel. A gödör falának nagyobb részén eltérő magasságokban, egymással összefonódó padkákat alakítottak ki. A fal a padkák ellenére, a bejárat kivételével meredek. A bejárat, mely az egykori felszín magasságából lejtősen ereszkedett a lakógödör járósíntjéig, a délnyugati oldalon volt. A tűz közepén égett, közvetlenül a járósínten. A lakóépítmény járósíntjébe kissé lemélyítve ugyanis ezen a helyen dokumentáltuk az alig valamivel több mint fél méter átmérőjű, vastagon átégett tűzhely nyomát, a tűz magja körül pedig a hamus feltét. A bejáratlal szembeni fal tövében egy kisebb élelemtároló gödör is megfigyelhető volt, ahol nagyobb testű növényevők csontjai,

valamint egy állkapocstöredék mellett egy átfúrt kagylóhéjat találtunk. A lakógödör járósíntjébe lemélyítve, körben közvetlenül a fal mentén 11 db, ferdén kivájt, befelé dőlő cölöplyukat tártunk fel, valamint ezektől eltérő helyen, a közepén lévő tűzhely közelében pedig egy csaknem függőleges, nagyobb átmérőjű, mélyebbre ásott oszlop nyomára bukkantunk. A cölöplyukak elhelyezkedése, dőlési szöge és mérete alapján teljesen rekonstruálható az egykori tetőszerkezet (6. kép). A tetőszerkezet vázát a fal melletti lyukakba állított, 6-17 cm vastag és mintegy 600 cm hosszú, kúp alakban a tűzhely melletti ágasfához támasztott oszlopok alkothatták. Mivel azonban a fal melletti cölöplyukak dőlési szöge az északi oldalon meredekebb (80°) volt, mint a déli oldalon (60-65°), valamint az ágashoz tartozó cölöplyukat excentrikusan és nem is teljesen függőlegesen alakították ki, a konstrukció aszimmetrikus. Az így létrehozott közel 550 cm magas kúp alakú faszerkezet, a stabilizálást szolgáló átkötésekkel együtt alkotta a belső köpenyt (7. kép). Ezt a kunyhóvázat később oszlop-, szálfá- és kéregborítással láthatták el (8. kép) vagy náddal fedhették. Összegezve tehát a jászteleki táborhelyen végzett ásatás alapján a rendelkezésre álló adatokat, megállapítható, hogy az itt élt mezolitikus népcsoport egy megközelítőleg kör alaprajzú, kissé földbemélyített, ágasfás, oszlopváz szerkezetű, aszimmetrikus kónikus kunyhóban lakott.

A jászteleki faváz, kúpos kunyhó alapjának feltárását megelőzően a mezolitikumból Magyarországon egyedül az időszak korai fázisába tartozó sződligeti lelőhelyen tártak fel egy kisebb (2,4x2,2 m), cölöplyuk nélküli, lekerekített négyszög alaprajzú, kövekkel kirakott objektumot. A hazánkkal szomszédos régiók zömében is kevés a mezolitikumból származó lakóépítmény (Ausztriában, Szlovákiában, a Partiumban és Erdélyben eddig még egyáltalán nem találtak). Kivételt képez a kárpátaljai és az al-dunai (Vaskapu) vidék, ahol az ásatások során kerültek elő lakóépületek, de ezek más típusba tartoznak mint a jászteleki. Földbe süllyesztett mezolitikus sátoralapok ismeretesek a morvaországi Smolín, a csehországi Putim, a sziléziai Klein-Vorwerk és a brandenburgi Jühnsdorf lelőhelyeken. Kőralakú cölöpszerkezetes lakóépítményeket tártak fel az írországi Mt. Sandel-en és a dániai kora mezolitikus korú Ulkestrupban. Jásztelek I mezolitikus telep kör alakú, földbe süllyesztett, oszlopváz szerkezetű kunyhóalapjának legjobb analógiái a földrajzilag távol eső, a Németország nyugati részén található Oerlinghausenben és az Urál-vidéki kora neolitikus Nizhnaya Makusa lelőhelyen vannak.

Nyolc-hétezer éves mindennapok

Az Alföld közepén húzódó kulturális határtól délre élt újkőkori népcsoportok letelepült élelemtermelő gazdálkodást folytattak: gabonanövényeket termesztettek és állatokat tenyésztettek. Termesztett növényeik a búza és az árpa, tenyésztett állataik pedig a juh, kecske, sertés, szarvasmarha és a kutya voltak. Fehérjeszükségletük biztosításában a vadászat-halászat és gyűjtögetés is jelentős szerepet játszott. A kora neolitikum anyagi kultúrájában a leghangsúlyosabb szerepet a változatos formájú, díszítő mintával (festés, barbotin, körömszipkedés, nádvéggel történő benyomkodás, bekarcolt hálóminta stb.) ellátott kerámialeletek, a hombárok, fazekak, tálak, csészék és kelyhek kapják. Az agyagipar további termékei közül az átfúrt agyaggömbök a hálós halászat, a kis átfúrt agyagkúpok pedig szövőszéknehezékként a szövés-fonás indirekt bizonyítékai. A csont- és agancseszközök között megtalálható a tű, ár, kanál és a szarvasagancsból készült földművelő eszköz. A kőiparban a pattintással előállított eszközök mellett már feltűnnek a csiszolt, átfúrás nélküli és a nyéllyukas kőbalták.

A kora neolitikumtól eltérően a mezolitikumban még nem ismerték a termelő gazdálkodás vívmányait, kizárólag zsákmányoló életmódot folytattak. A Jászságban feltárt régészeti forrásanyag szerint a mezolitikus telepek egykori lakói főként vadászból tartották fenn magukat. Ezt bizonyítják pattintott eszközeik közül a nyílhegyek, valamint a táborba hurcolt, megölt vadállatok csontjai. Az íjas vadászok zsákmányának zömét a nagyobb testű emlősállatok, az őstulok, gímszarvas, vaddisznó és az őz tették ki. Csupán egyetlen háziállatuk volt, a kutya, melynek jelenléte azonban nem a termelő gazdálkodás felé mutat, hanem a minél hatékonyabb vadászatot segítette elő. A "konyhahulladék" további leletei arról tanúskodnak, hogy a vadászat mellett a halászat, valamint a kagylók és a csigák fogyasztása is fontos volt az itt élők létfenntartásában. A Jászságban feltárt mezolitikus anyagi kultúrája jóval szegényebb mint a dél-alföldi kora neolitikus kultúráé. Az agyagipar, valamint a kőipar csiszolással előállított termékei a jászsági mezolitikumban teljesen hiányoznak. A mezolitikus pattintott eszközléltár azonban változatosabb mint a kora neolitikusé. A jászsági mezolitikus telepeken talált

eszközöket zömmel a közeli Mátrában található limnikus eredetű nyersanyagokból állították elő. A távolabbi alapanyagok, az obszidián, radiolarit és az üveges kvarcporfír alárendelt szerepet játszanak. A mezolitikus eszközök rendkívül kis méretűek, csupán néhány centiméter nagyságúak, úgynevezett mikrolitok (9. kép). A kőiparban eltérő funkciójú szerszámok találhatók, így a korábban már említett nyílhegyeken kívül vakarók, fűrők és vésők, valamint retusált, csonkított és tompított darabok. A geometrikus elemek között a félhold és a háromszög mellett feltűnik a mezolitikum végső szakaszára jellemző trapéz is. Bizonyos eszköztípusok már a neolitikum felé mutatnak. A mikrolitok egy részét nem önállóan használták, hanem ún. kombinált eszközként, csont-, agancs- vagy fafoglatba erősítettek több darabot egymás mellé helyezve. A mezolitikus táborok kőiparát a fentiek mellett félkész termékek és preformák egészítik ki, melyek a nagyobb arányban jelentkező megmunkálatlan szilánkokkal, gyártási hulladékkal és a magkövekkel együtt a helybeli előállítás tanúsítják.

A dél-alföldi kora neolitikum vallásos elképzeléseiről és kultikus életéről a rendelkezésre álló számos tárgyi bizonyíték és megfigyelés — áldozógödrök, oltárok, agyag pecsétlők, antropomorf edények, ember- és állatreliciefek, idolkok, és egyéb agyagplasztikák — nyújt információt. A középpontban a termékenység nő- és hímnemű szimbólumai álltak. A feltárt sírok temetkezési szokásaiból részben az elhunytakról való gondoskodás, részben pedig a tőlük való félelem tükröződik. A Jászságban kimutatott mezolitikum időszakának szellemi életét, temetési rítusát és embertani arculatát jelenleg még nem ismerjük. A jövőben e téren végzendő kutatások szempontjából ugyancsak Jásztelek I lelőhely játszhatja a kulcsszerepet. Ezen a táborhelyen ugyanis a terepbejárások során a régészeti forrásanyag mellett emberi maradványokat is találtunk. Az előkerült három koponyatető-töredék két egységhez tartozott, s bennük a mezolitikus vadász kultúra egykori hordozói sejthetők.

Kulturális-kronológiai kapcsolatok

A jászsági mezolitikus komplexum alapján definiált észak-alföldi mezolitikus ipar a Kárpát-medence északi részén és az ehhez kapcsolódó térségekben mozaikszerűen elterjedő nyugat- és közép-európai kulturális zóna iparaival hozható kapcsolatba. Az Alföld déli felén található kora újkőkori Körös kultúrát viszont a Balkán neolitikus kultúráihoz fűzték szoros szálak. Az Alföldet 7.000 évvel ezelőtt ketté osztó etnikai, kulturális és gazdasági határvonal azonban csak időlegesnek bizonyult. A régészeti és a paleoökológiai adatok szerint, a mezolitikus népcsoportoknak az Észak-Alföldre történő infiltrációját az Északi-középhegységből kiinduló, a középhegységi erdősült régiókhoz kapcsolódó süllyedésterületek tették lehetővé. Az Alföld centrumába nyúló, folyók mentén kialakult kedvező ökológiai adottságú korridorok azonban nemcsak a mezolitikus vadászok D-DK irányú mozgását segítették elő, hanem ugyanezt az utat használta az Alföldre a Balkán felől a kora neolitikus Körös népe is észak felé történő migrációja során. Így törvényszerű, hogy a Körös kultúra északi határa mentén elhelyezkedő észak-alföldi mezolitikus ipar lelőhelyei térben csak néhány km-re találhatók a legészakibb kora neolitikus településektől. A késő mezolitikus és a kora neolitikus kulturális egységek között kapcsolatot tételezünk fel, ezt azonban még nem tudjuk megnyugtatóan bizonyítani. A középső kőkori telepek eszközkészletének elemzése alapján megállapítható, hogy a jászsági mezolitikus fiatalabb szakaszának népessége kész volt a délről érkező neolitikus invenziók adaptálására. Ennek a folyamatnak a következtében a neolitikus anyagi és szellemi kultúrája fokozatosan érvényre jutott az Észak-Alföldön, később pedig Közép- és Nyugat-Európa távolabbi területein is.

Irodalom

- Bader, O. N.: Uralskiñ neolit. In: Kamennyí Vek na territorii SSSR (Ed. Formozov, A. A.), Moskva 1970, 157-171.
Bácskay, E.—Simán, K.: Some Remarks on the Chipped Stone Industries of the Earliest Neolithic Populations in Present Hungary. *Archaeologia Interregionalis* (Kraków—Warszawa) 1987, 107-130.
Bárta, J.: Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava 1965
Diekmann, H.: Ein mittelsteinzeitlicher Wohnplatz bei Oerlinghausen im Teutoburger Wald. *Mannus* (Leipzig) 31 1939, 441-445.
Ecsedy, I.: Neolithische Siedlung in Dévaványa, Katonafőledek. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* (Budapest) 3 1972, 59-63.
Gábori, M.: Mesolithischer Zeltgrundriss in Szödliget. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (Budapest) 20 1968, 33-36.
Kaczanowska, M.—Kozłowski, J. K.—Makkay, J.: Flint Hoard from Endrőd, Site 39, Hungary (Körös Culture). *Acta*

- Archaeologica Carpathica (Kraków) 21 1981, 105-117.
- Kalicz, N.: A Tiszazug őskori települései. Régészeti Füzetek (Budapest) 8 1957
- Kalicz, N.: Neuere Forschungen über die Entstehung des Neolithikums in Ungarn. Prace Komisji Archeologicznej (Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk) 21 1980, 97-122.
- Kalicz, N.: Die Körös—Starčevo-Kulturen und ihre Beziehungen zur Linearbandkeramik. Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte (Hildesheim) 52 1983, 91-130.
- Kalicz, N.—Makkay, J.: A méhteleki agyagistenek. Guide to the Méhtelek Exhibition: a Summary. (Kiállítási vezető) Nyíregyháza 1974
- Kalicz, N.—Makkay, J.: A méhteleki ásatások jelentősége. Szabolcs-Szatmári Szemle (Nyíregyháza) 9 1974, 78-84.
- Kalicz, N.—Makkay, J.: A méhteleki újkőkori leletek. Élet és Tudomány (Budapest) 29 1974, 838-843.
- Kalicz, N.—Makkay, J.: Frühneolithische Siedlung in Méhtelek-Nádas. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest) 6 1976, 13-24.
- Kalicz, N.—Raczky, P.: Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok-Szanda. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest) 10/11 1980/81, 13-24., 329-340.
- Kalicz, N.—Raczky, P.: The Precursors to the "Horns of Consecration" in the Southeast European Neolithic. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 33 1981, 5-20.
- Kertész, R.: Mezolit vadásztábor az Észak-Alföldön. Élet és Tudomány (Budapest) 45 1990, 1635-1636.
- Kertész, R.: Preliminary Report on the Research of Early Holocene Period in the NW Part of Great Hungarian Plain. Folia Historico Naturalia Musei Matraensis (Gyöngyös) 16 1991, 29-44.
- Kertész, R.: Data to the Mesolithic of the Great Hungarian Plain. Tisicum (Szolnok) 8 1993, 81-104.
- Kertész, R.: Late Mesolithic Chipped Stone Industry from the Site Jásztelek I (Hungary). Késő mezolit pattintott kőipar Jásztelek I lelőhelyéről. In: A kőkortól a középkorig - Von der Steinzeit bis zum Mittelalter (Ed. Lőrinczy, G.), Szeged 1994, 23-44.
- Kertész, R.: A középső kőkor kutatásának jelenlegi állása az Alföldön. The Present State of the Research of the Mesolithic in the Great Hungarian Plain. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei (Szolnok) 49 1994, 9-33.
- Kertész, R.: Az észak-alföldi mezolit ipar elterjedéséhez. Múzeumi Krónika (Szolnok) 2/1 1994, 3-4.
- Kertész, R.: Előzetes jelentés Jászberény IV mezolit lelőhely kőiparáról. In: Tanulmányok és Közlemények (Ed. Ujváry, Z.), Debrecen—Szolnok 1995, 15-25.
- Kertész, R.—Sümegei, P.: Régészet a levegőből. Élet és Tudomány (Budapest) 48 1993, 946-948.
- Kertész, R.—Sümegei, P.—Kozák, M.—Braun, M.—Félegyházi, E.—Hertelendi, E.: Archeological and Paleoecological Study of an Early Holocene Settlement in the Jászság Area (Jászberény I). Acta Geographica Debrecina (Debrecen) 32 1994, 5-49.
- Kertész, R.—Sümegei, P.—Kozák, M.—Braun, M.—Félegyházi, E.—Hertelendi, E.: Mesolithikum im nördlichen Teil der Grossen Ungarischen Tiefebene. A Nyíregyházi Jónás András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza) 36 1994, 15-61.
- Kozłowski, J. K.: The Problem of the So-Called Danubian Mesolithic. In: The Mesolithic in Europe (Ed. Kozłowski, S. K.) Warsaw 1973, 315-330.
- Kozłowski, J. K.: La néolithisation de la zone balkano-danubienne du point de vue des industries lithiques. Prace Archeologiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego (Kraków) 33 1982, 131-170.
- Kozłowski, S. K.: Cultural Differentiation of Europe from 10th to 5th Millennium B.C. Warsaw 1975
- Kozłowski, S. K.: Atlas of the Mesolithic in Europe. Warsaw 1980
- Kozłowski, S. K.: Bemerkungen zum Mesolithikum in der Tschechoslowakei und in Österreich. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte (Potsdam) 14-15 1981, 301-308.
- Kozłowski, S. K.: The Pre-Neolithic Base of the Early Neolithic Stone Industries in Europe. Archaeologia Interregionalis (Kraków—Warszawa) 1987, 9-18.
- Kozłowski, J. K.—Kozłowski, S. K.: Upper Palaeolithic and Mesolithic in Europe. Prace Komisji Archeologicznej (Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk) 18 (1979)
- Kozłowski, J. K.—Kozłowski, S. K.: Le Mésolithique à l'est des Alpes. Preistoria Alpina (Trento) 19 1983, 37-56.
- Kutzián, I.: The Körös Culture. Dissertationes Pannonicae (Budapest) II, No. 23 1947
- Makkay, J.: Painted Pottery of the Körös—Starčevo Culture from Szarvas, Site No. 23. Acta Archaeologica Carpathica (Kraków) 21 1981, 95-103.
- Makkay, J.: Early Stamp Seals in South-East Europe. Budapest 1984
- Makkay, J.: Knochen-, Geweih- und Eberzahngegenstände der frühneolithischen Körös-Kultur. Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest) 1990, 23-58.
- Makkay, J.: Excavations at the Körös Culture Settlement of Endrőd-Öregszőlők 119 in 1986-1989. Archaeolingua (Budapest) 1992, 121-193.
- Makkay, J.—Trogmayer, O.: Die bemalte Keramik der Körös-Gruppe. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged) 1964-65/1, 47-58.
- Matskevoï, L. G.: Mezolit Predkarpatya, zapadnogo Podolya i Zakarpatya. In: Arkheologiya Prikarpatya, Volyni i Zakarpatya (Kamennyî Vek), Kiev 1987, 75-89.
- Mazalek, M.: Vyzkum Razické mezolitické oblasti c. r. 1950. - Archeologické Rozhledy (Praha) 3. 1951, 6-11.
- Mey, W.: Jungpaläolithikum und Mesolithikum in Brandenburg. Quartär (Bonn) 12 1960, 1-51.
- Nepper, I.: Megjegyzések a Körös csoport eszközkészletének vizsgálatához. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen) 1967, 79-109.
- Raczky, P.: A Körös kultúra leletei Tiszajenőn. Funde der Körös-Kultur in Tiszajenő. Archaeologiai Értesítő (Budapest) 103 1976, 171-189.
- Raczky, P.: A neolitikum újabb kutatási eredményei Szolnok megyében. Múzeumi Levelek (Szolnok) 31-32 1978, 3-10.
- Raczky, P.: A Körös-kultúra figurális ábrázolásai Nagykörűből. Figurale Darstellung der Körös-Kultur aus Nagykörű. A

Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1978, 7-17.

Raczky, P.: A Körös kultúra újabb figurális ábrázolásai a Közép-Tiszavidékről és történeti összefüggések. New Figural Representations of the Körös Culture from the Middle Tisza Region and Their Historical Connexions. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1979-1980, 5-33.

Raczky, P.: Újkőkori. Neolithic Period. In: Szolnok megye története a régészeti leletek tükrében (Kiállítási vezető) Szolnok 1982, 8-23., 92-99.

Raczky, P.: Origins of the Custom of Burying the Dead Inside Houses in South-East Europe. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1982-1983, 5-10.

Raczky, P.: A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Közép- és Felső-Tiszavidéken. Questions of Transition Between the Early and Middle Neolithic in the Middle and Upper Tisza Region. Archaeologiai Értesítő (Budapest) 110 1983, 161-194.

Raczky, P.: A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában. Szolnok 1988

Rowley-Conwy, P.: Stone Age Hunter-Gatherers and Farmers in Europe. In: People of the Stone Age. Hunter-Gatherers and Early Farmers (G. Ed. Burenhult, G.) Weldon Owen Pty Limited/Harper Collins, San Francisco 1993, 58-77.

Selmezi, L.: A szolnoki múzeum régészeti leletmentései 1967-ben. Jászok (Szolnok) 13 1967, 166-172.

Selmezi, L.: Das Wohnhaus der Körös-Gruppe von Tiszajenő. Neuere Haustypen des Frühneolithikums. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged) 1969/2, 17-22.

Starnini, E.: Typological and Technological Analyses of the Körös Culture Chipped, Polished and Ground Stone Assemblages of Méhtelek-Nádas (North-Eastern Hungary). Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia (Trieste) 8 1994, 29-96.

Tringham, R.: Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe 6000—3000 B.C. London 1971

Trogmayer, O.: Megjegyzések a Körös csoport relatív időrendjéhez. Remarks to the Relative Chronology of the Körös Group. Archaeologiai Értesítő (Budapest) 91 1964, 67-86.

Trogmayer, O.: A Körös-csoport lakóházáról. Újkőkori házmodell-töredék Röszkéről. On the Dwelling of the Körös Group. Archaeologiai Értesítő (Budapest) 93 1966, 235-240.

Trogmayer, O.: Ein neolithisches Hausmodellfragment von Röszke. Acta Antiqua et Archaeologica (Szeged) 10 1966, 11-26.

Trogmayer, O.: A Dél-Alföld korai neolitikumának főbb kérdései. I-II. Szeged 1968, kandidátusi értekezés, manuscript.

Valoch, K.: Die endpaläolithische Siedlung in Smolín. Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie Věd v Brně (Praha) 6/3 1978, 1-117.

Zotz, L. F.: Das Tardenoisien in Niederschlesien. Altschlesien (Breslau) 3 1931, 121-153.

Képalírások:

1. kép

A késő mezolitik és a kora neolitik kulturális egységek földrajzi elhelyezkedése Magyarország területén 7.000 évvel ezelőtt; 1. város; 2. holocén folyóvízi üledékek; 3. tőzeg; 4. infúziós lösz; 5. futóhomok; 6. a jászvási mezolitik lelőhelyek elterjedése; 7. a korai neolitikum északi határa

2. kép

Légifotó Jászberény II mezolitik telep környezetéről (a szerző felvétele). A képen látható nyíl a lelőhely egyik intenzívebb településfoltjának a helyét mutatja.

3. kép

Részlet a Jászországban kimutatott mezolitik lelőhelyek elhelyezkedéséről és környezetéről

4. kép

A Jásztelek I mezolitik lelőhelyen feltárt földbe süllyesztett kunyhóalap (Kozma Károly felvétele)

5. kép

A jászteleki mezolitik lakógödör alaprajza. 1. bejárat; 2. hamus folt; 3. tűzhely; 4. cölöplyuk

6. kép

A jászteleki kunyhó B—B1 (l. 5. kép), megközelítőleg É—D-i metszete. A lakóépítmény külső borítása közel szimmetrikus, ezzel ellentétben a belső köpeny erősen aszimmetrikus lehetett. a. külső borítás adta méret; b. cölöplyukak szerinti szerkezeti forma; c. keresztirányú átkötések

7. kép

A mezolitikus kunyhó cölöplyukainak elhelyezkedése és dőlési szöge alapján rekonstruált belső oszlopvázis szerkezet perspektivikus képe D-ről nézve. A bejárat rész két oszlopának nyomát az ásatáson nem találtuk meg, de helyük a lakógödör külső peremén valószínűsíthető (Dékány Ágoston rajza)

8. kép

Az oszlop-, szálfá- és kéregborításos mezolitikus kúp alakú kunyhó feltételezett perspektivikus képe D-ről nézve (Lacza Márta—Dékány Ágoston rajza)

9. kép

Felszínen gyűjtött pattintott koveleletek Jásztelek I lelőhelyről (Szűcs Árpád rajza)